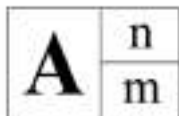

El caminar d'una vida

**Converses entre Daniel Armengol
i Josep Enric Dallerès**

El caminar d'una vida

Anem editors

El caminar d'una vida

© del text: Josep Enric Dallerès

Primera edició: novembre de 2018

Disseny i maquetació: Oliver Vergés Pons

Editat per Anem Editors

© per aquesta edició Anem editors

www.anemeditors.com

Imprès a Impremta Envalira
c/ Bonavista, s/n · Edifici Sol i Neu (baixos)
AD500 Andorra la Vella
Principat d'Andorra

Dipòsit legal AND.417-2018

ISBN 978-99920-65-19-8

Tots els drets reservats.

Sense l'autortització escrita dels titulars del Copyright, queden rigorosament prohibides les reproduccions totals o parcials d'aquesta obra a través de qualsevol procediment.

El caminar d'una vida

Converses entre Daniel Armengol
i Josep Enric Dallerès

A tall d'introducció

Quan se'm va brindar la possibilitat de passar unes quantes tardes amb en Daniel Armengol Millat per escoltar-lo parlar de la seva vida, he de reconèixer que la proposta em va seduir. Era l'any 2015. Ell acabava de complir cent anys. Un segle!

Si bé és cert que acceptar el repte implicava haver de deixar, una vegada més, projectes aparcats en tantes ocasions, vaig decidir provar l'experiència. No podia deixar escapar l'oportunitat de conversar amb aquell home centenari, micròfon en mà, i viure, gairebé en primera persona, el seu caminar d'una vida.

Es tracta d'un d'aquells andorrans que han vist, que han viscut en primera persona els canvis que permeten explicar la present realitat del Copríncipat. N'ha estat protagonista directe, dels canvis, des de la seva petita parcel·la personal de vida a La Massana, però també com a home recurrent el país...

No sense haver posat per davant que no podia deixar de banda els treballs que tenia en curs, finalment, va ser el 21 de juliol quan vaig pujar a casa Tadora, a la Massana, on vam tenir la primera conversa. Va ser el punt de partida del recull que avui teniu a les mans. Van seguir tres xerrades més. Cadascuna d'entre quatre i cinc hores. I així vam arribar a finals de setembre.

Tot seguit, es van començar a transcriure les gravacions. Un treball que, sincerament, va resultar més llarg del que s'havia estimat inicialment. Completada aquesta tasca, es va procedir a verificar i confrontar dates i dades; a completar detalls que no quedaven prou clars. El Miquel Àngel, l'un dels néts, va ser qui em va ajudar,

anant a veure el Padrí i enregistrant els complements de resposta a les preguntes complementàries. Així vam poder posar llum a algunes qüestions que havien quedat desdibuixades o, senzillament, en l'ombra. L'objectiu era de mirar de completar al màxim el relat obtingut i evitar, també al màxim, qualsevol buit.

Una vegada arribats a aquest punt, amb tot el material a les mans, va caldre decidir com procedir. Fer-ne una transcripció literal no va semblar el més adient tenint en compte com s'havien desenvolupat les converses. El contingut del text resultant acabaria presentant força repeticions, ja que les seqüències reprenien, per la via de les preguntes complementàries, segments iniciats en d'altres sessions; d'altra banda, el respectuós hermetisme que va mostrar el Daniel en algunes qüestions, en particular les que tocaven de massa prop la seva dona, la Pepa, i potser encara més les que feien referència a la seva tasca com a agent del Servei d'Ordre van obligar a reformular més d'una vegada punts força semblants.

Finalment, es va optar per presentar un relat cronològic que mostrés els grans canvis que al llarg del segle XX havien transformat la societat andorrana, sempre des de la mirada personal del Daniel com a fil conductor de la narració. I és que, al cap i a la fi, la història en majúscules no només és aquella que s'explica a través dels grans esdeveniments, és també la que es narra a través de la vida de les persones que la van viure i veure i que, des del seu granet de sorra personal, també la van fer possible.

La història del Daniel comença com la de molts andorrans del seu temps, obligat, per guanyar-se la vida, a treballar fora de les Valls. En el seu cas, a Besiers, primer, i després al Pallars.

Si en el moment de la creació de la central de FHASA, participà en els treballs de l'obertura de la futura avinguda Meritxell i en la construcció dels túnels de Sant Antoni, és a Sort, on el va atrapar la guerra civil espanyola.

De retorn a Andorra, va dedicar-se al comerç, com havia vist fer a casa i com havia fet al Pallars. Va obrir un cafè que va portar amb la seva esposa, la Pepa, abans de provar tot tipus de nous negocis, fruit d'un esperit indiscutiblement emprenedor. Tasques, totes, que va acabar compaginant amb la d'agent del Servei d'Ordre, cos del qual, anys més tard, n'arribaria a ser el Cap.

Sempre es diu que és important saber d'on es ve, tot i que massa sovint sembla que hi ha fragments del passat, sigui col·lectiu o personal, que no es volen recordar.

El deure de memòria és però, sobretot, no oblidar; no desdibuixar massa l'Andorra d'abans, tampoc tan llunyana; una Andorra on, per més que alguns pretenen esborrar-ho, no s'havien fermat mai els gossos amb llonganisses!

Josep Enric Dallerès

1. Els anys d'infantesa

Primer a la Massana, a primeries del segle XX

En plena Primera Guerra Mundial, el 26 d'abril de 1915, se signa a Londres un tractat secret entre el govern italià i la Triple Entesa (Regne Unit, França i Rússia) mitjançant el qual Itàlia canvia de bàndol en la guerra que s'està lliurant a Europa. El 27 de maig, les tropes italianes tenen llurs primers avenços.

—Jo vaig néixer el 27 de maig del 1915, a la Massana, en aquesta casa. Els pares van tindre vuit fills, érem vuit germans.

És a començaments del segle XX, el 1915, que neix, a casa Tadora, a la Massana, el segon fill de Pere Armengol Aldosa i Concepció Millat Minobis. Si els orígens del Pere cal cercar-los ribera de Valira amunt, a la parròquia d'Ordino, els de la Concepció provenen de l'altre costat de la muntanya, de l'altre costat de la frontera, del Pallars.

Tal matrimoni, com molts d'altres, posa de manifest —en cas que fos necessari— que les serralades no són una barrera per al desenvolupament de les relacions humanes entre una vessant i l'altra de les muntanyes, encara que hi hagi una frontera entremig. De fet, les relacions entre els andorrans i llurs veïns de l'altre costat de la línia fronterera han estat una constant al llarg i ample del nostre territori i durant tota la nostra història.

La parròquia comptava, llavors, entre dos i tres centenars d'habitants dels tres mil escassos que poblaven Andorra.

El Daniel va ser el segon de vuit germans. La Maria

era la gran, amb qui es portava tres anys. Darrere seu van seguir la Concepció, el Pere, la Montserrat, la Palmira, el Cinto i el darrer, el Cassimiro, disset anys més tard.

No sap del tot si ho recorda per haver-ne tingut consciència plena o perquè ho ha sentit explicar, però sap que la grip espanyola dels anys 1918-1920 va fer força víctimes a la Massana i que, en més d'una ocasió i en més d'una casa, sort n'hi va haver de l'ajut dels veïns que van donar els auxilis i els cops de mà suficients per a poder acabar sortint-se'n.

Casa Tadora, des que la casa és casa, ha fet veïnat amb casa Farré, casa Sabaté, casa Grillaire, casa Tremendo i casa Tureta, i així va ser també en aquells anys difícils.

Tot i que l'Andorra d'aleshores, l'Andorra d'inicis del segle XX, poc tenia a veure amb la que hem conegut, de finals de segle i primeries del XXI, els pares, quan va néixer el Daniel, ja gestionaven un comerç de comestibles i una fonda.

El que es venia a la botiga ho portaven des de la Seu d'Urgell, amb animals. El pare solia anar-ho a buscar acompanyat del Teodoro, el Palanques i el Ventura.

Recorda, el Daniel, que quan tenia quatre o cinc anys, es van eixamplar els camins, es «va començar a obrir una mica de pas de carro», i llavors van arribar les primeres tartanes a la Massana. Algunes. No gaires... Portaven licor en barrils o garrafes. Moltes garrafes... i pots: «l'oli i el vi arribaven en pots». L'oli s'anava a buscar a Organyà.

Al comerç hi havia just l'indispensable. Era un comerç pobre. La gent comprava a fiar i pagava quan podia: «L'un tenia un ruquet i esperava que parís la ruca; l'altre tenia una vaca i esperava el vedell, per pagar».

*El Daniel a la falda de la seva mare
(foto: família Armengol)*

Ara bé, sempre que els poguessin vendre a la fira, evidentment. En certa manera, el comerciant feia de banquer i el crèdit que atorgava als clients repercutia sobre el seu dia a dia, ineluctablement.

Per més que hi havia una fira a la Massana, era a la d'Andorra la Vella on els petits propietaris del país procuraven vendre el bestiar gros: cavalls i mules, sobretot. D'altres propietaris, més poderosos, que tenien ramats més nombrosos, eugues o molts pollins, anaven fins a la fira de Llessui. També hi havia els que acudien a la fira de Salàs; per regla general, aquests disposaven, cadascú d'ells, d'un grup de deu o dotze mules.

Finalment, quan s'anava a la fira d'Organyà, si s'hi anava, era per liquidar tot el que quedava per vendre.

També anaven cap a França. De fet, es portaven moltes mules de França. Solien ser els ramaders més grossos que comerciaven amb mules i, sovint, això els ajudava a practicar contraban de mules de França cap a Espanya, via Andorra; una espècie de comerç triangular a mida del país.

Si les fires havien anat bé i s'havia pogut vendre el que s'hi havia portat, la gent passava per la botiga a pagar el deute acumulat. En el millor dels casos es liquidava tot. Però, per una raó o altra, sempre hi havia qui no podia assumir tot el deute: que si havia perdut un pollí, que si no havia recaptat prou a la fira, que si...

—«Què hi farem?», acabava sempre sentenciant el pare —riu el Daniel—. I mirava si en podia treure quelcom.

Si la dona criava gallines o conills, acordaven que miraria de portar ous a la botiga, per a vendre'ls, o algun conill, de tant en tant... En tot cas, el que quedava passava al compte deutor per a l'any següent.

Casa Tadora a principis del segle xx

(foto: família Armengol)

Per regla general, tothom mirava de saldar els deutes, no li agrada a ningú passar per ser mal pagador, però, de vegades, hi havia qui no arribava a poder liquidar un deute que, d'any en any, s'anava incrementant fins a esdevenir una càrrega insostenible: «Passava com passa ara, que els rics cada vegada són més rics i els pobres cada vegada són més pobres». I esdevenia que, un dia, sense dir res a ningú, hi havia qui tancava la porta de casa amb pany i clau i, sense fer soroll, desapareixia. Cap a França falta gent. «En van marxar molts, cap a França...».

Al Daniel se li perd la mirada, com si rememorés algun d'aquells andorrans engolits pel temps...

Després, a les escoles de la Massana i d'Escaldes

A finals del segle XIX, a Andorra, els comuns es feien càrrec dels mestres. La primera escola congregacional va obrir, a Canillo, l'any 1982, i la primera escola francesa va fer-ho a Sant Julià de Lòria, el 1900.

—Els estudis primaris els fèiem aquí... Els mestres llavors els llogava el Comú... Amb 15 anys, amb els de cal Giberga, que érem de la mateixa edat, vam marxar a estudiar a Escaldes que hi havia un mestre francès: l'Alonso...

Abans, el comú llogava un mestre perquè tothom fos capaç de poder llegir, escriure i comptar. Tal realitat la recull Maximilian Voloixin, poeta rus viatjant per Andorra l'any 1901, catorze anys abans de néixer el Daniel: «gairebé tothom sap llegir i escriure i les escoles són gratuïtes», li escriu a una amiga en passar pel país. Se solia llogar algú del poble que hagués marxat ja de petit i hagués après a llegir i escriure, o es demanava al rector o es feia venir algú de fora.

El Daniel Armengol en recorda un, de mestre, espanyol, que va ser-hi dos o tres anys. També en recorda, dels primers anys d'escola, uns grans cartells penjats a la paret amb l'abecedari: A, B, C, D... i la llenya que calia portar per a poder-se escalfar al foc de l'estufa els dies de ple hivern quan la neu, el torb i el gel semblava que s'ho haguessin d'engolir tot.

A l'escola de la Massana s'hi retrobaven els nens i nenes de tots els pobles de la parròquia; els companys

de jocs del Daniel, els seus amics d'aquells anys eren l'Eduard de cal Palanques i el Tureta. Jugaven a boles o a pilota, a la plaça de l'església, situada entre l'escola i el cementiri. A l'estiu, els agradava anar a córrer pels horts, a robar fruita quan aquesta començava tot just a madurar. Generalment —recorda— s'ho passaven bé amb tot de malifetes que potser molestaven una mica els grans, però que a ells els divertien d'allò més...

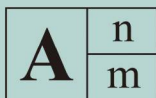
La Massana a principis del segle xx
(foto: Arxiu Nacional d'Andorra)

Amb quinze anys, contràriament al que feien molts, el Daniel va continuar anant a estudi, a Escaldes. Hi havia un mestre francès: l'Alonso. Cada matí baixava a peu. Ho feia en companyia dels de cal Giberga, que eren de la mateixa edat. De casa, s'enduïa, avui un tros de carn,

un altre dia un tros de cansalada, un altre botifarra... El Daniel dinava a cal Xirro, on feien ollada. Menjava amb ells. Els Giberga també dinaven a casa dels parents que tenien a Escaldes.

Quan va tenir setze o disset anys va plegar. A totes les cases es necessitaven diners, a cal Tadora també, i encara que la contribució que aportés fos poca, no era pas per a menysprear-la, tot el contrari, cada cèntim es comptabilitzava i era el benvingut.

En Daniel Armengol Millat, nascut a la Massana el 27 de maig de 1915, viu en primera persona la modernització d'Andorra durant el segle xx. La seva història comença com la de molts andorrans del seu temps, obligat a treballar fora de les Valls –a Besiers i al Pallars– per guanyar-se la vida. Participa en la construcció dels túnels de Sant Antoni, després de la concessió de FHASA, i, a Sort, presència la guerra d'Espanya. De nou a Andorra, es dedica al comerç, com havia vist fer a casa, i fins i tot obre un cafè que porta amb la seva esposa, la Pepa, abans de provar tot tipus de nous negocis, fruit d'un esperit indiscutiblement emprenedor. Aquestes tasques les acaba compaginant amb la d'agent del Servei d'Ordre, cos del qual, anys més tard, n'arribarà a ser el Cap. És també protagonista dels canvis que transformen la Massana durant la segona meitat del segle passat. Fruit de les converses entre en Daniel Armengol i en Josep Enric Dallerès coneixem, no només «el caminar d'una vida», també un tram d'història de les valls andorranes.

Anem editors

